

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>

درس هشتم: اختیارات شاعری (۲) وزنی

اختیار زبانی، قابلیت‌ها و تسهیلاتی در تلفظ برای شاعر فراهم می‌سازد تا به ضرورت وزن از آن استفاده کند؛ بی‌آنکه موجب تغییر در وزن شود اما اختیار وزنی امکان تغییراتی کوچک در وزن است؛ تغییراتی که گوش فارسی زبانان آنها را عیب نمی‌شمارد. این اختیار را که به وزن و آهنگ شعر مربوط می‌شود «اختیار وزنی» می‌نامند.

● **اختیار وزنی چیست؟** - اختیار وزنی امکان تغییراتی کوچک در وزن است؛ تغییراتی که گوش فارسی زبانان آنها را عیب نمی‌شمارد.

اختیارات وزنی

۱- **بلند بودن هجای پایان مصراع:** هجای پایانی مصراع‌ها (چه کوتاه باشد، چه کشیده) همواره بلند به حساب می‌آید و با علامت (-) نشان داده

می‌شود:

سرورامانی ولیکن سرورارفتار نه / ماه را مانی ولیکن ماه را گفتار نیست (سعدی)

پایه‌های آوایی	سَر و ر ا م ا	نِی و لَی کُن	سَر و ر ا رَ ف	ت ا ر ن
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U -	- - U -	- U -
پایه‌های آوایی	م ا ه ر ا م ا	نِی و لَی کُن	م ا ه ر ا کُ ف	ت ا ر نِ یَسْت
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U -	- - U -	U - U -
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن

آخرین هجا در مصراع اول کوتاه و در پایان مصراع دوم، هجای کشیده است؛ اما شاعر آنها را بلند به حساب آورده است، بدون آنکه خللی در وزن ایجاد شود. بنابراین در پایان مصراع، هجای کشیده و کوتاه و بلند تفاوتی ندارند؛ زیرا هر چه باشد، هجای بلند محسوب می‌شود.

۲- **آوردن فاعلاتن به جای فاعلاتن:** شاعر می‌تواند فقط در رکن اول مصراع به جای فاعلاتن (UU--)، فاعلاتن (-U--) بیاورد. البته عکس آن

درست نیست؛ یعنی نمی‌توان به جای فاعلاتن از فاعلاتن استفاده کرد:

یاد باد آن که ز ما وقت سفر یاد نکرد / به وداعی دل غمدیده ما شاد نکرد (حافظ)

پایه‌های آوایی	ی ا د ب ا د ا ن	ک ب ز م ا و ق	ت س ن ف ر ی ا	د نَ کُ ر د
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U U	- - U U	- U U
پایه‌های آوایی	ب ب و د ا عی	د لِ غ م د ی	د ی م ا ش ا	د نَ کُ ر د
نشانه‌های هجایی	- - U U	- - U U	- - U U	- U U
وزن	فَعْلَاتِن	فَعْلَاتِن	فَعْلَاتِن	فَعْلَن

۱- در سال گذشته آموختیم که این قاعده در هجای پایان نیم مصراع اوزان همسان دولختی نیز اعمال می‌شود.

۳- **ابدال:** شاعر می‌تواند در میان مصراع به جای دو هجای کوتاه کنار هم، یک هجای بلند بیاورد؛ یعنی بیاورد؛ اما عکس آن صادق نیست.

یعنی به جای (UU-) فَعْلَن می تواند فَعْلُنْ(--) بیاورد؛

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست / سخن شناس نه ای جان من خطا اینجاست (حافظ)

پایه‌های آوایی	چُ بَشَ نَ وی	سُ خَ نَ آه	لِ دِلِ مَ گو	کِ خَ طاست
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- U U
پایه‌های آوایی	سُ خَن شِ نا	سِ نِ ای جا	نِ مَن خَ طا	این جاست
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- (UU) -
وزن	مفاعِلن	فَعْلَاتن	مفاعِلن	فَعْلن

همان گونه که دیدیم، شمار هجاهای مصراع نخست، ۱۵ هجا است و مصراع دوم ۱۴ هجا دارد. شاعر در رکن پایانی مصراع دوم، یک هجای بلند را معادل دو هجای کوتاه رکن پایانی مصراع اول قرار داده است. باید توجه داشت اصل دو هجای کوتاه است. به بیان دیگر برای نام گذاری وزن بیت، دو هجای کوتاه، معیار تعیین وزن شعر خواهد بود.

توجه:

این اختیار شاعری در دو هجای ماقبل آخر بسیار رایج است و حتی در تمام مصراع‌های یک شعر ممکن است استفاده شود. لازم است بدانیم در ارکانی مانند، مفعِلن (-UU-)، فَعْلَاتن (-UU-) و مستفَعْلُ (-UU) کاربرد آن کم است، یعنی شاعر می تواند بنابه ضرورت به جای هریک از اینها مفعولن بیاورد؛ اما معیار تعیین وزن شعر دو هجای کوتاه است. (مفعول مفاعِلن فعولن)

پایه‌های آوایی	می کوش ب	هَر وَرَقِ کِ	خا نی
نشانه‌های هجایی	UU--	U-U-	--
پایه‌های آوایی	کان دا نیش	را تَ ما م	دا نی
نشانه‌های هجایی	(UU)---	U-U-	--
وزن	مستفَعْلُ	فاعلات	فَعْلن

۴- **قلب:** شاعر می تواند بنا به ضرورت وزن، یک هجای بلند و یک هجای کوتاه کنار هم را جابه جا کند و به جای یک هجای کوتاه و یک هجای بلند (-U)، یک هجای بلند و یک هجای کوتاه (U-) بیاورد یا برعکس:

کیسه هنوز فربه است، با تو از آن قوی دلم / چاره چه خاقانی اگر، کیسه رسد به لاغری (خاقانی)

خط عروضی: کیس هنوز فَرِبَه‌ست، با تَ اَزان قَوی دَلَم / چار چِ خاقانی یَگر، کیسِ رَسَد بِ لاغری

بازگردانی: من هنوز توانگرم برای همین مطمئنم که یارم من را رها نخواهد کرد؛ اما اگر تهی‌دست شوم چه کنم که دیگر یار به من توجه نخواهد داشت.

پایه‌های آوایی	کی س هَ نو	ز فَر بَ هَست	با تَ ازان	قوی دلم
نشانه‌های هجایی	- UU-	- U - U	- UU-	- U - U
پایه‌های آوایی	چار چِ خا	قا نِ یَگر	کی سِ رَسَد	بِ لاغری

- U - U	- U U-	(- U - U) - U U -	- U U-	نشانه‌های هجایی
مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن	وزن

در رکن دوم مصراع دوم به جای مفاعِلن (-U-U)، مفتعلن (-UU-) آمده است. کاربرد این قابلیت وزنی، بسیار کم است و تنها در مفتعلن و مفاعِلن رخ می‌دهد.

خودارزیابی

۱- تفاوت اختیارات زبانی و اختیارات وزنی چیست؟ - اختیار زبانی، قابلیت‌ها و تسهیلاتی در تلفظ برای شاعر فراهم می‌سازد تا به ضرورت وزن از آن استفاده کند؛ بی‌آنکه موجب تغییر در وزن شود؛ اما اختیار وزنی امکان تغییراتی کوچک در وزن است؛ تغییراتی که گوش فارسی‌زبانان آنها را عیب نمی‌شمارد.

۲- کلمات «که» (U) کشت (-U) در کجای مصراع با کلمه «کش» (-) برابر است؟ این اختیار از کدام نوع است؟ - در هجای پایان مصراع. این اختیار وزنی است.

۳- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات وزنی را تعیین کنید:

الف) دست در دامن مولا زد در / که علی بگذر و از ما مگذر (شهریار)

خط عروضی: دست در دامن مولا زد در / که علی بگذر از ما مگذر

پایه‌های آوایی	دست در دا	م ن مولا	زد در
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U U	- (UU) -
پایه‌های آوایی	ک غ لی بگ	د ز از ما	مگ در
نشانه‌های هجایی	-- UU	-- UU	- (UU) -
وزن	فَعِلَاتِن	فَعِلَاتِن	فَعِلِن

اختیار وزنی) آوردن فاعلاتن به جای فعلاتن در مصراع نخست / ابدال: در هجای نهم مصراع نخست و مصراع دوم.

ب) تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند (حافظ)

خط عروضی: ت با خدای خد انداز کار دل خوش دار / که رحم گر نکند مدعی خدا بکند

پایه‌های آوایی	ت با خ دا	ی خ دن دا	ز کار دل	خش دار
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- (UU) -
پایه‌های آوایی	ک ر ح م گر	ن ک ند مد	د عی خ دا	ب ک ند
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- U U
وزن	مفاعِلن	فَعِلَاتِن	مفاعِلن	فَعِلِن

اختیار وزنی: هجای پایانی مصراع نخست کشیده است؛ ولی بلند به شمار آمده است. / ابدال: در هجای سیزدهم مصراع نخست.

پ) کیست که پیغام من به شهر شروان برد / یک سخن از من بدان مرد سخندان برد (جمال الدین عبدالرزاق)

خط عروضی: کیست ک پیغام من ب شهر شروان برد / یک سخن از من بدان مرد سخندان برد

پایه‌های آوایی	کیست ک پی	غام من	ب شه ر شیر	وان ب رد
نشانه‌های هجایی	- U U-	- U -	(- U U -) - U - U	- U -
پایه‌های آوایی	یک سُ خ نَز	مَن ب دان	مرد سُ خَن	دان ب رد
نشانه‌های هجایی	- U U-	- U -	- U U-	- U - U
وزن	مفتعلن	فاعِلن	مفتعلن	فاعِلن

اختیار وزنی: قلب: سخنور در پایه آوایی سوم مصراع نخست به جای مفتعلن، مفاعِلن آورده است.

ت) یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم / دولت صحبت آن مونس جان ما را بس (حافظ)

خط عروضی: یار با ماست چه حاجت ک زیادت طلبیم / دولت صحبت آن مونس جان ما را بس

پایه‌های آوایی	یار با ما	ست چه حاجت	ک زی یا نت	طَل بيم
نشانه‌های هجایی	- - U-	- - UU	- - UU	U - UU
پایه‌های آوایی	دُو لَت صُح	بَت آن مو	ن س جان ما	را بس
نشانه‌های هجایی	- - U-	- - UU	- - UU	-(UU)-
وزن	فاعِلتن(فاعِلتن)	فاعِلتن	فاعِلتن	فاعِلن

اختیار وزنی: در پایه آوایی نخست مصراع نخست و دوم به جای فاعِلتن، فاعِلتن آورده است. / هجای پایانی مصراع نخست را کشیده آورده است. /

ابدال: در پایه آوایی چهارم مصراع دوم به جای فاعِلن، فع لن آورده است.

ث) خارکش پیری با دلخ درشت / پشته خار همی برد به پشت (جامی)

خط عروضی: خارکش پیری با دلخ درشت / پشت ی خار همی برد ب پشت

پایه‌های آوایی	خا ر کش پی	ری با دل	ق دُر شت
نشانه‌های هجایی	- - U -	- (UU) -	U - UU
پایه‌های آوایی	پُش ت ی خا	ر ة می بُر	د ب پُشت
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - UU	U - UU
وزن	فاعِلتن(فاعِلتن)	فاعِلتن	فاعِلن

اختیار وزنی: در پایه آوایی نخست مصراع نخست و دوم به جای فاعِلتن، فاعِلتن آورده است. / در پایه آوایی دوم مصراع نخست به جای فاعِلتن،

مفعولن آورده است. / هجای پایانی در دو مصراع کشیده است.

ج) با که گویم به جهان محرم کو؟ / چه خبر گویم با بی خبران؟

خط عروضی: با ک گویم ب جهان، محرم کو؟ / چ خبر گویم با بی خبران؟ (مولوی)

پایه‌های آوایی	با ک گویم	ب ج هان مح	رَم کو
نشانه‌های هجایی	UU - -	UU - -	-(UU)-
پایه‌های آوایی	چ غ بر گو	یم با بی	خ ب ران
نشانه‌های هجایی	UU - -	-(UU)- - -	UU-
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فعلن

اختیار وزنی: ابدال: در پایه آوایی سوم مصراع نخست به جای فعلن، فع لن آمده است. / ابدال: در پایه آوایی دوم مصراع دوم به جای فاعلاتن، مفعولن آمده است.

ج) به وفای دل من ناله برآید چنانک / چنبر این فلک شعوزه گر بگشایید (خاقانی)

خط عروضی: ب وفای دل من ناله برآید چنانک / چنبر این فلک شعوذ گر بگشایید

پایه‌های آوایی	ب و فای	دل من نا	ل ب را ری	د چ نانک
نشانه‌های هجایی	UU - -	UU - -	UU - -	UU - U
پایه‌های آوایی	چن ب ر این	فت ل ک شع	و ذ گر بگ	شا یید
نشانه‌های هجایی	- - U -	UU - -	UU - -	-(UU)- U
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فعلن

اختیار وزنی: در پایه آوایی چهارم مصراع دوم به جای فعلن، فع لن آورده است. / در پایه آوایی نخست مصراع دوم به جای فاعلاتن، فاعلاتن آورده است. / هجای پایانی هر دو مصراع کشیده است. / **اختیار زبانی:** تغییر کمیت مصوت در هجای چهارم مصراع نخست و هجای سوم و هجای هفتم در مصراع دوم / حذف همزه در هجای یازدهم مصراع نخست

۴- وزن ابیات زیر را بیابید و اگر اختیارات شاعری در آنها وجود دارد، مشخص نمایید.

الف) دیگر دلم هوای سرودن نمی کند / تنها بهانه دل ما در گلو شکست (قیصر امین پور)

خط عروضی: دیگر دلم هوای سرودن نمی کند / تنها بهانه دل ما در گلو شکست (مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل)

پایه‌های آوایی	دی گر د	لمه وا ی	س رو دن ن	می ک ند
نشانه‌های هجایی	U - -	U - U-	U - - U	- U -
پایه‌های آوایی	تن هاب	هان ی د	ل ما در گ	لوش گت
نشانه‌های هجایی	U - -	U - U-	U - - U	- U - U
وزن	مفعول	فاعلاتن	مفاعیل	فاعلن

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی در مصراع دوم. / **اختیار زبانی:** تغییر کمیت مصوت در هجای ششم مصراع دوم

ب) من به زبان اشک خود می دهمت سلام و تو / بر سر آتش دلم همچو زبانه می روی (شفیعی کدکنی)

خط عروضی: مَن بَ زَبانِ أَشکِ خُد می دَهَمَتِ سَلامِ تُ / بَر سَرِ آتَشِ دِلَمِ هَمِجُ زَبانِ می رَوی

پایه‌های آوایی	مَن بَ زَبَا	نِ أَشِ کِ خُد	مِی دَ هَمَتِ	سَ لَامِ تُ
نشانه‌های هجایی	- U U-	- U - U	- U U-	- U U - U
پایه‌های آوایی	بَر سَ رِ آ	تِ شِ دِلَمِ	هَمِ جُ زَبَا	نِ می رَوی
نشانه‌های هجایی	-UU-	-U-U	-UU-	-U-U
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی در مصراع نخست / **اختیار زبانی:** تغییر کمیت مصوت در هجای ششم مصراع دوم

پ) دِلَمِ شِکِستِه تَر از شِیشِه‌های شَهرِ شَماست / شِکِستِه بادِ کِسی کاین چُنِیمانِ می خَواست (سَهیلِ محمودی)

خط عروضی: دِلَمِ شِکِستِ تَرَزِ شِیشِه‌های شَهرِ شَماست / شِکِستِ بادِ کِسی کاین چُنِیمانِ می خَواست

پایه‌های آوایی	دِ لَمِ شِ گَس	تِ تِ رَزِ شِی	شِ هَا یِ شِه	رِشُ مَاسَت
نشانه‌های هجایی	-U-U	- - U U	-U-U	U - UU
پایه‌های آوایی	شِ گَسِ تِ بَا	دِ کِ سی کِینِ	چُ نِی نِ مَانِ	مِی خَواست
نشانه‌های هجایی	-U-U	- - U U	-U-U	U - (UU) -
وزن	مفاعِلن	فَعِلَاتِن	مفاعِلن	فَعِلن

اختیار وزنی: کشیده بودن هجای پایانی در مصراع نخست و دوم / **ابدال:** آوردن «فع لن» به جای «فعلن» در مصراع دوم. / **اختیار زبانی:** حذف همزه در هجای هفتم مصراع نخست و هجای هشتم مصراع دوم

ت) مَن نَدانم بَه نِگاهِ تُو چِه رازی است نِهان / کِه مَن آن رازِ تُو ان دِیدنِ و کُفتنِ نَتوانِ (رعدی آذرخشی)

خط عروضی: مَن نَدانم بَ نِگاهِ تُ چِ رازیست نِهان / کِ مَنانِ رازِ تُو ان دِیدنُ کُفتنِ نَتوانِ

پایه‌های آوایی	مَن نَ دَانمِ	بِ نِ گَاهِ	تُ چِ رَا زِی	سَت نَ هانِ
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - UU	- - UU	- UU
پایه‌های آوایی	کِ مَ نانِ رَا	زِ تِ وانِ دِی	دَ نُ کُف تِنِ	نَ تِ وانِ
نشانه‌های هجایی	- - UU	- - UU	- - UU	- UU
وزن	فَعِلَاتِن	فَعِلَاتِن	فَعِلَاتِن	فَعِلن

اختیار وزنی: فاعلاتن به جای فاعلاتن در هر مصراع نخست. / **اختیار زبانی:** حذف همزه در هجای سیزدهم مصراع نخست و هجای سوم مصراع دوم / **تغییر کمیت مصوت در هجای هشتم مصراع نخست**

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>